

UDK 821.163.6.09:725.94(497.4)

Marijan Dovič

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

MREŽA SPOMENIKOV SLOVENSKE LITERARNE KULTURE KOT SEMIOTIČNO PRILAŠČANJE (NACIONALNEGA) PROSTORA

Razprava obravnava omrežje spomenikov oz. spominskih obeležij slovenske literarne kulture, ki se je začelo oblikovati sredi 19. stoletja in je do danes močno zaznamovalo kulturno pokrajino slovenskih ozemelj. V prvem delu so nakazani zgodovinski vidiki nastajanja takšnih mrež, ki jih je mogoče razumeti kot semiotično prilaščanje (nacionalnega) prostora, povezano s kanonizacijo peščice vélikih »kulturnih svetnikov« in množice manjših slovstvenih veljakov. V nadaljevanju so komentirani delni rezultati projekta GIS kartiranja slovenskih literarnih spomenikov, njegove metodološke zagate ter možni prispevki k boljšemu razumevanju prostorov slovenskega slovstva.

Gljučne besede: slovenska književnost, literarna kultura, kulturni nacionalizem, kulturni svetniki, spomeniki, mnemotopi, prostor

1 Uvod

Semiotične intervencije literature v geografski prostor se ne izčrpajo zgolj na ravni besedil. Literarne kulture namreč prostor preoblikujejo tudi povsem konkretno, s pomočjo mreže spominskih obeležij (mnemotopov oz. *lieux de mémoire*). Takšne mreže so vidno zaznamovale geografski prostor evropskih kultur predvsem od konca 18. stoletja naprej, ko se je po celini naglo širil kulturni nacionalizem. Njihova obravnava v tem prispevku je motivirana z dveh razmeroma različnih plati. Po eni strani izhaja iz preučevanja kanonizacije nacionalnih pesnikov in drugih »kulturnih svetnikov« v 19. in 20. stoletju, kjer se je prostor izkazal za pomemben element. Prostorska mreža spominsko zaznamovanih lokacij namreč šele oblikuje primeren kontekst za češčenje kulturnih svetnikov, kar se simptomatično kaže na primer v komemorativnih kultih nacionalnih pesnikov (Mickiewicz, Botev, Prešeren, Petőfi, Mácha, Puškin idr.), ki so v ritualni vrtnec mobilizirali osupljive množice ljudi.¹ Prostorski dejavniki kanonizacije kulturnih svetnikov (na primer prezervacija in muzealizacija rojstnih hiš in drugih objektov, načrtovanje javnih spomenikov, plošč in nagrobnikov ter krščevanje lokacij ali institucij) so se izkazali za ključne ne le z vidika »upravljanja« kolektivnega spomina in oblikovanja (nove) skupnosti in njenega skupnega imaginarija, temveč tudi z vidika (nacionalističnega) simbolnega osvajanja in prilaščanja oz. apropiacije ozemlja.

Po drugi strani je GIS kartiranje literarnih spomenikov v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture jasno pokazalo, da osredotočenost na avtorje kanoničnega trdega jedra ne ponuja dovolj široke slike. Šele v seštevku dolgega niza

¹ Prim. razprave o nacionalnih pesnikih v 4. zvezku *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* (KOROPECKYJ 2010; PENČEV 2010; DOVIČ 2010; NEUBAUER 2010b; PYNSENT 2010).

obrobnih, pogosto le lokalno zanimivih, ter peščice »velikih« kanoničnih avtorjev, katerih »spomin« se širi iz periferije v center in od tod v širši (nacionalni ali celo mednarodni) prostor, se oblikuje primerno gosta mreža mnemotopov, ki preprede poprej »nedolžno« pokrajino z mrežo (literarnih) asociacij in konotacij ter jo podvrže (semiotični) nacionalizaciji. V tem smislu je mogoče začrtati številne analogije med gostim omrežjem srednjeveških svetniških središč, okrog katerih se je konstituiral (enotni) prostor »krščanske Evrope« (BROWN 1982: 6), in omrežji spominskih obeležij kulturnih svetnikov, ki so redefinirala (heterogene) prostore »Evrope narodov«.

2 Prostorski vidiki kanonizacije »kulturnih svetnikov«

Koncept kulturnih svetnikov, kot ga razumemo v okviru projekta *Kulturni svetniki evropskih nacionalnih držav* (CSENS), je vezan predvsem na raziskave kulturnih nacionalizmov na evropski celini v obdobju »dolgega« devetnajstega stoletja, tj. neke od konca 18. stoletja pa do prve svetovne vojne.² Primerjalno preučevanje kulturnih nacionalizmov je med drugim pokazalo, da so si vzorci in modeli, po katerih so se oblikovale nacionalne kulture, presenetljivo podobni. Kljub poudarjeni samopercepciji lastne singularnosti so tako rekoč vse literarne kulture, tako tiste z dolgo tradicijo kot tiste, ki so bile praktično šele v nastajanju, v tem času operirale z identičnimi razvojnimi matricami »kultiviranja nacionalne kulture«: od jezikovnega kodificiranja (pisanja slovnice in slovarjev), zbiranja ljudskih gradiv, obujanja zgodovinskih tradicij, kostumov in ljudskih festivalov, do spodbujanja nove ustvarjalnosti in živahnih dejavnosti športnih društev (LEERSSEN 2006: 570–573). Temelj takšnih dejavnosti, za katerimi so stala prizadevanja intelektualnih elit, ki so sčasoma širile svoje zaledje, je bilo v resnici razsvetljsko kultiviranje, sistematično »preroditeljsko« delo. Toda takšno racionalno jedro je imelo tudi svoj nekoliko manj racionalni, zato pa toliko bolj čustveno nabiti protipol, ki je bržkone odločilno prispeval k temu, da so nacionalna gibanja mogla prestopiti v tisto fazo, kjer so se intelektualnim elitam pridružile širše množice (HROCH 1993: 6–8). Ta protipol predstavljajo »kulturni svetniki«, narodni izbranci iz umetniških vrst, ki so postali predmet intenzivnega češčenja, kulta in kanonizacije.³

Ni težko razumeti, da so v kontekstu splošnega fokusa na jezikovno področje (kot bistveno določilnico etnične pripadnosti) vlogo kulturnih svetnikov najlažje odigrali *možje besede*: pisatelji, tu in tam jezikoslovci, v prvi vrsti pa pesniki.⁴ Paradigmatične kulturne svetnike predstavljajo ravno »nacionalni pesniki«, izbranci, ki so v nekaterih tradicijah dosegli in ohranili nedosegljiv simbolni primat ter postali produktivna referenčna in medbesedilna žarišča matičnih kultur (prim. NEUBAUER 2010a;

² Prim. tudi spletno stran projekta.

³ Omenjena pola sta pomembno presečišče našla v dejavnostih kulturnih društev in čitalnic. Kot ugotavlja Urška Perenič, je v slovenskem društvenem kontekstu literatura predvsem sodelovala »pri prezentaciji in oblikovanju narodne zavesti, ideje narodne osvoboditve in zedinjenja« (PERENIČ 2009: 518–519). Prim. tudi PERENIČ 2010 in prispevek iste avtorice v tej številki.

⁴ Izraz »možje« je povsem korekten, saj med velikimi izbranci žensk skorajda ni. Če so bili srednjeveški kulturni svetniki vsaj na začetku izrazito mizogini, kot ugotavlja Thomas HEAD (2001), podobno velja tudi za kulte kulturnih svetnikov v 19. stoletju.

DOVIČ 2011; JUVAN 2011a). Njihov status, pa tudi kanonizacijo, postopek pripoznanja in uveljavitve, je mogoče v marsičem primerjati s kanonizacijo in statusom verskih svetnikov.⁵ V tem prispevku seveda ne bo mogoče obravnavati načelne problematike kulturnih svetnikov (prim. HELGASON 2011b), ravno tako bo treba pustiti ob strani številne pomembne vidike njihove kanonizacije, kot so denimo skrb za opus, nenehna interpretacija in »prilaščanje« umetniških del (besedil), ali indoktrinacija, temeljni dejavnik uspešne reprodukcije kanoničnosti (prim. preglednico v DOVIČ 2012). Pač pa bodo v središču pozornosti tisti dejavniki, ki so relevantni s prostorskega vidika, oz. natančneje, tisti, ki so povezani z nastajanjem prostorske mreže spominskih obeležij literarne kulture.

Prvi prostorski dejavnik, ki je neposredno povezan z likom in delom avtorja, je seveda trasa njegove življenjske poti (*vita*) – s posebnim poudarkom na ključnih točkah, kot so rojstvo, smrt, življenjske prelomnice, ali stvarjenje velikih umetnin.⁶ Ob takšni »realni« trasi je treba upoštevati tudi »imaginarne« koordinate, ki jih poseljujejo junaki del, kadar se ta seveda poigravajo z referiranjem na konkretne fizične prostore. Tako dobljena mreža lokacij je bistvena za to, kar se dogaja pozneje v različnih fazah kanonizacije, večidel seveda po avtorjevi smrti.⁷ Izmed prostorskih kategorij, ki so ključne za utemeljitev kanoničnega statusa (*inventio*), so gotovo zanimivi že avtorjevi relikti, ki so pogosto vezani na nastajanje določenih tipov spominskih obeležij (npr. velikih nagrobnih spomenikov). Nasploh je nastajanje spomenikov na začetku praviloma povezano s prostori, ki imajo povsem otipljivo, konkretno povezavo s posameznikom. Pri vzorčnih kulturnih svetnikih tako rekoč vsi omembe vredni »dogodki« – ob tem pa še dogajališča referenčnih umetniških del – dobijo svoj prostorski korelat vsaj v obliki spominske plošče.

Po drugi strani praksa »krščevanja«, tj. poimenovanja javnih prostorov oz. njihovega posvečevanja »patronom«, ni več nujno vezana na tiste lokacije, ki imajo svojo biografsko ustreznico. Posebno skupino torej tvorijo tista spominska obeležja, ki niso konkretno povezana s posameznikovo biografijo ali opusom: ne trobentajo »hic locus est«. Medtem ko se nacionalni pesniki z velikanskimi reprezentativnimi kipi selijo na posebej izbrane, prestižne lokacije v metropolah in večjih kulturnih središčih,⁸ se postopno njihovo ime kot ime zavetnika širi po obsežnejšem geografskem ozemlju, da bi na koncu na primer Prešeren ali Cankar imela svojo ulico skoraj

⁵ Razumevanje kulturnega nacionalizma kot nove »civilne religije« 19. stoletja (obstajajoče vzporedno s tradicionalnimi religijami), ki ga nekako implicira projekt kulturnih svetnikov, je seveda treba razumeti v nekoliko prenesenem pomenu. Kot je opozorila Mona Ozouf v odlični knjigi o francoski revoluciji, od sekularnih svetnikov v principu ne pričakujemo posmrtnih čudežnih moči (OZOUF 1991: 266–267). Toda nekatere podrobnosti v zvezi s kultu kulturnih svetnikov nakazujejo, da mimezis sakralnega ni vedno povsem metaforičen (prim. HELGASON 2011a).

⁶ Opozoriti velja, da »prelomne točke« niso nujno nekaj imanentnega; pogosto jih je v takšne povzdignil šele hagiografski diskurz.

⁷ Včasih se kanonizacija začne že v času življenja avtorja. Klasičen primer zgodnje kanonizacije predstavlja flamski pisatelj Hendrik Conscience (1812–1883), ki so mu v Antwerpnu še za življenja odkrili veličasten spomenik in pripravljali evforične množične slovesnosti. Toda tako kot v primeru nizozemskega pesnika Hendrika Tollensa (1780–1856) ali konec koncev Koseskega se je izkazalo, da zgodnji začetek kanonizacije še ni zagotovilo za njen trajni uspeh.

⁸ Mogočni Mickiewicz Cypriana Godebskega je leta 1898 tako med drugim zrasel v Varšavi, ki z življenjem poljskega nacionalnega pesnika ni imela posebne zveze. Prim. KOROPECKYJ 2010.

v vsakem slovenskem mestu in vasi, ime bolgarskega nacionalnega pesnika-heroja Hrista Boteva pa nosi »na tisoče« lokacij in ustanov, med katerimi so celo nogometna igrišča in klubi (PENČEV 2010: 117).

Opozoriti seveda velja, da golo preštevanje obeležij utegne voditi v nekatere metodološke stranpoti ali celo napake, ki bi se jim bilo treba na vsak način izogniti. Prva takšna napaka je ignoriranje časovnice nastajanja spomenikov. Če namreč opazujemo le aktualno (geografsko) razpostavitev spomenikov, iz nje ni razviden zgodovinski potek nastajanja mreže, ki je pravzaprav ključ do vsake smiselne interpretacije. Druga napaka, deloma povezana s prvo, bi utegnila biti »uravnalovka«. Poudariti je treba, da niso vsa obeležja enako pomembna. Kot ena izmed možnosti za njihovo rangiranje se kaže ocena vloge, ki so jo odigrali v komemorativnem kultu. Med kategorijami, pomembnimi z vidika reprodukcije kanoničnega statusa in njegove transmisije v prostoru in času (*cultus*), so s prostorskega vidika nedvomno najbolj zanimivi rituali.⁹ Predvsem v drugi polovici 19. stoletja se je po Evropi v zvezi s kulturnimi svetniki razvila izredno pestra paleta ritualnih dejavnosti. Podobno kot v krščanskih kultih svetnikov so bili rituali pogosto povezani z dnevom smrti, ki je seveda hkrati tudi *dies natalis*, dan prerojenja v nebeško občestvo svetnikov; še posebej množične slovesnosti pa so predvsem po letu 1850 nastajale v zvezi s »kultom stolecnice« (QUINAULT 1998). Že površen pogled pokaže, da so središča največjih ritualov ostajali grobovi oz. nagrobni spomeniki, rojstne hiše ter novi veliki spomeniki na odprtih prostorih (na trgih, parkih) v metropolah. Poleg teh osrednjih žariščnih točk so bile tudi tiste manj pomembne pogosto integrirane v kakšen širši sklop, na primer ritualno romanje »po sledih« – pogosto tudi kot del obvezne šolske indoktrinacije v obliki komentiranih ekskurzij –, vsekakor pa kot dejavnik semantičnega kultiviranja (lokalnih) prostorov, njihove soudeležbe pri nacionalnem korpusu simbolnega kapitala, in na koncu seveda tudi turizma.¹⁰

Iz doslej povedanega je očitno, da ima spominska mreža obeležij literarne kulture precej raznovrstne širše družbene razsežnosti. Njena geneza je povezana s kopico različnih protagonistov: od lokalnih skupnosti, ki z naslanjanjem na kulturni kapital rojakov kujejo vsakršen dobiček za svoj kraj, do intelektualnih elit, ki skušajo pridobiti množično patriotsko podporo za svoje projekte, začasno pa lahko zavzamejo tudi centre politične moči. V tem smislu je treba vedno upoštevati tudi razmerje med »uradno« (*top-down*) in »spontano« (*bottom-up*) dinamiko nastajanja spomenikov: zavedati se je treba, da je urbanistično umeščanje velikih spomenikov in preimеноvanje ulic, krajev ali celo pokrajin izredno občutljiv proces, ki v prvi vrsti zadeva politično (ali tudi vojaško) obvladovanje teritorija.¹¹ *Prostorsko označevanje* namreč predstavlja enega ključnih dejavnikov apropiacije, prilaščanja geografskega prosto-

⁹ Jan in Aleida Assmann, ki sodita med pionirje študija kulturnega spomina, sta med prvimi izpostavila pomen učinkovitih mehanizmov transmisije (ASSMANN/ASSMANN 1987: 8–13). Pozornost do ritualne plasti komemorativnih kultov je postala še izrazitejša z nastopom »performativnega obrata« v študijah spominjanja (RIGNEY 2011: 76–79).

¹⁰ V tem smislu je mogoče interpretirati na primer »Máchovo pokrajino« na Češkem (severno od Prage). Celoten okraj je danes na gosto posejan z referencami na Mácho: od spominskih obeležij na grajskih ruševinah do ustanov, hotelov ob Máchovem jezeru in lokalnega kina.

¹¹ Na primeru imen naselij sta večplastnost (pre)imenovanja naselij predstavila URBANČEVA in GABROVEC (2005).

ra in njegove transformacije v »nacionalni« prostor; sodi torej v domeno *političnega* v resnično konstitutivnem smislu.

3 Literarni spomeniki in »prostor slovenske literarne kulture«

Kot je bilo nakazano že uvodoma, pogled na celoto spominskih obeležij neke literarne kulture pokaže precej raznovrstnejšo sliko, kot bi jo dobili, če bi se osredotočili le na tiste njene predstavnike, ki veljajo za kanonične oz. najbolj reprezentativne. Nedvomno »kulturni svetniki« prednjačijo pri gostoti obeležij, pa vendar se jim pridružuje tudi množica manj uveljavljenih zastopnikov literarne kulture, ki imajo svoje spomenike, svoje lokacije in svoje ustanove. To velja tudi za slovensko literarno kulturo. Mogoče je torej sklepati, da bi sistematičen popis in geografsko kartiranje mreže spominskih obeležij – nekaj podobnega trenutno že poteka na Geopediji¹² – ponudila možnosti novih uvidov v nastajanje slovenske literarne kulture, njeno širjenje po geografskem prostoru pa tudi njen družbeni pomen. Zato se je med snovanjem interdisciplinarnega projekta Prostor slovenske literarne kulture, ki je že predvidel GIS kartiranje biografij izbranih 330 ustvarjalcev in drugih veljakov literarnega polja (prim. JUVAN 2012; PERENIČ 2012) uveljavila zamisel, da se ob kartiranju biografij opiše tudi mreža spominskih obeležij, povezanih s temi avtorji.¹³

V zvezi z omenjenim segmentom projekta je treba nanizati nekaj metodoloških pojasnil. Trenutno je analiza spomenikov še v fazi popisa, ki ga izvajajo študentke in študenti slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti, medtem ko strokovni nadzor in korekcije opravljajo raziskovalci pri projektu. Seznam avtorjev, za katere se spomeniki popisujejo, je identičen s seznamom 330 avtorjev, ki so izbrani za biografije. Opomniti velja, da se pri vsakem izmed izbranih avtorjev upoštevajo tudi spomeniki, ki so nastajali po letu 1940, in tisti, ki se nahajajo izven geografskih meja Republike Slovenije. Matrica za vnos podatkov v bazo za kartiranje je sledeča (vsak spomenik je obdelan posebej, pri čemer so poševne kategorije obvezne):

Vrsta spomenika

Ime spomenika

Priimek referenčne osebnosti

Ime referenčne osebnosti

Referenčni junak

Besedilo na spomeniku

Lokacija v geografskih koordinatah (Fi/Lambda)

Lokacija v Gauß-Krügerjevih koordinatah (Y/X)

¹² Gl. sloj Literarni spomeniki na <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/11689>. O Geopediji prim. tudi razpravo Hladnika in Fridlove v tej številki.

¹³ Reprezentativnost izbora je seveda neizogibna šibka točka raziskave. Načeloma gre za predstavnike slovenske literarne kulture, ki so pomemben del svojega opusa ustvarili v obdobju 1780–1940 in ki jih kot »reprezentativne« štejejo člani projektne skupine. Razumljivo je, da je tak izbor že tudi nekako »predizbran«, saj je nasledek kompleksnih, dolgoletnih aksioloških in kanonizacijskih procesov v slovenski literarni in kulturni zgodovini. Medtem ko iz jedra kanona med 330 izbranci verjetno ne bi pogrešili nikogar, obrobje nujno ostaja nekoliko bolj problematično.

Lokacija (opisno)

Pobudniki

Leto nastanka

Avtor(ji)

Referenčna literatura

Spletne povezave

Slikovno gradivo

Ime in priimek vnašalca podatkov

Datum vnosa

Do jeseni 2012 je bila zaključena prva faza vnosov za spomenike približno tretjine izbranih osebnosti, med katerimi najdemo tudi večino osrednjih kanoničnih avtorjev slovenskega slovstva. Ravno zato podatki – čeravno še delni in neverificirani (v preglednicah so nekatere napake) – že omogočajo preliminarne sklepe. Kot je bilo mogoče pričakovati, nekateri izbrani avtorji sploh nimajo obeležij, medtem ko število vnosov pri nekaterih raste v desetine ali celo čez sto (npr. pri Prešernu).

Praksa popisovanja je, kot vedno, razkrila številne zadrege. Medtem ko z georeferenciranjem, ki omogoča izdelavo tematskih zemljevidov, načeloma ni bilo zapletov, so podatki o pobudnikih, avtorjih ali letu nastanka pogosto težko dosegljivi in bi terjali prave male kulturnozgodovinske raziskave. Velik praktično metodološki izziv predstavlja tudi klasifikacija spomenikov. To je področje, ki ga bo bržkone treba še dodatno premisliti in na podlagi dosedanjih rezultatov dopolniti. Trenutno so na voljo naslednje kategorije:

javni kip avtorja na odprtem prostoru (celopostavni)

javni kip avtorja na odprtem prostoru (doprni)

javni kip na literarno temo na odprtem prostoru

spominski objekt (soba, hiša, muzej ...)

poimenovanje ustanove (šola, društvo, knjižnica, muzej ...)

poimenovanje lokacije (ulica, cesta, trg, gaj, park ...)

Zgornja klasifikacija terja nekaj pojasnil. Iz nje so izpuščeni spomeniki v zaprtih prostorih (četudi javnih) in navadne spominske plošče. Razlog za to je preprost: medtem ko so podatki o notranjih spomenikih – po vežah in hodnikih inštitucijah jih je precej, večinoma v obliki doprskih kipov – težje dosegljivi, so spominske plošče na slovenskem ozemlju kar preveč številne, da bi jih bilo mogoče obvladati v danem raziskovalnem okviru. Pač pa je ohranjeno razlikovanje med celopostavnimi in doprskimi spomeniki – očitno je namreč, da veliki celopostavni kip avtorja na odprtem (javnem) prostoru predstavlja prestižno obliko literarnega spomenika.

Že pri tej kategoriji se izkaže, da preštevanje nekoliko zavaja: utegnili bi namreč sklepati, da sta prava junaka slovenske literarne kulture Maister in Slomšek s po štirimi in Kajuh s tremi »velikimi« spomeniki; torej pred Prešernom, Cankarjem in (pogojno) Vodnikom, ki se lahko pohvalijo s po dvema, in pred kako deseterico tistih s po enim. Tu je seveda treba poudariti, da slava Maistra ali Slomška ni primarno literarne narave, temveč prej vojaško-politične in verske. Poleg tega je treba upoštevati tudi širši kontekst: kje stoji spomenik (prestižnost lokacije), kdaj je nastal in kako je

bil postavljen oz. financiran.¹⁴ S teh plati se kot paradigmatična spomenika slovenske literarne kulture izkažeta predvsem Vodnikov (1889) in Prešernov (1905) spomenik, ki sta simbolno zavojevala mestno središče Ljubljane v občutljivih okoliščinah slovensko-nemških oz. deželno-imperialnih trenj svojega časa. Prva velika slovenska literarna spomenika, ki sta s seboj potegnila množično podporo (tudi financirana sta bila pretežno s tipično nacionalno nabirko), sta namreč odločilno prispevala k transformaciji Ljubljane iz deželne prestolnice v duhovno metropolo »slovenstva«.¹⁵

Zanimivo sliko nudi tudi pogled na doslej zbrane podatke o nekoliko manj prestižnih doprskih kipih na odprtem javnem prostoru.¹⁶ Poleg Prešerna imata po štiri takšne kipe še Jurčič in Gregorčič, medtem ko imajo po tri poleg Ketteja nekoliko presenetljivo tudi Glazer, Novačan, Čufar in Trinko, sledijo pa Cankar, Aškerc, Balantič, Murn, Prijatelj, Vandot, Vilhar in Župančič s po dvema ter nekaj deset literatov s po enim takšnim spomenikom. Tako kot pri celopostavnih kipih, med katerimi se je šele pred kratkim pojavil prvi spomenik avtorici (Alma Karlin, Celje, 2010), je delež žensk tudi tu zanemarljiv: poleg presenetljivo zgodnjega obeliska Josipini Turnograjski na gradu Turn pri Preddvoru (1870), ki je bil pozneje dopolnjen še z doprskim kipom, so zaenkrat evidentirani le novejši doprski kipi pesnic Lily Novy (1985) in Mire Mihelič (2005) v Ljubljani ter Ljubke Šorli v Tolminu (1995) – vsi omenjeni so vgrajeni v fasado – ter samostojni doprski kip (nemške) pisateljice Ane Wambrechtsamer v Planini pri Sevnici, ki je dopolnil spominsko ploščo z reliefnim portretom, vzdano na rojstno hišo leta 1935. Pri vseh teh spomenikih je za smiselno interpretacijo treba poznati čas postavitve in njen (ideološki) kontekst.

Presenetljivo malo je doslej evidentiranih spomenikov na literarno temo, le peščica, na primer kranjskogorski Vandotov Kekec, cerkniški Krpan ali škofjeloška Agata in Jurij iz Visoške kronike; nimamo pa na primer večjih javnih kipov Bogomil ali Črtomirov, Krjavljev ali Tugomerjev, četudi sicer obstaja bogata tradicija slikarskih in kiparskih upodobitev literarnih predlog.¹⁷ Pač pa se je pri urejanju vnosov izkazala zadrega pri klasifikaciji tistih spomenikov, ki so sicer markantno pozicionirani v javni prostor, a niso figuralni. Vzorčni primeri takšnih spomenikov so Prešernova piramida-obelisk na Bledu (1883), ki pomeni prvo resno urbanistično »intervencijo« slovenske literarne kulture, Levstikov spomenik v Velikih Laščah (1889), Zoisova piramida v Ljubljani (1927) ter ljubljanski spomenik Ilirskim provincam (1929), katerega zapletena simbolika med drugim meri na Vodnika. Ti spomeniki so zaenkrat evidentirani kot »spominski objekti«, vendar takšna klasifikacija ni optimalna in bi jih bilo morda bolj smiselno zajeti s kategorijo »nefiguralni spomenik na odprtem prostoru«. Tudi sicer se je kategorija »spominski objekt« izkazala za nekoliko preveč

¹⁴ Kajuhovi spomeniki so nastajali kmalu po drugi svetovni vojni; dva stojita pred šolama, vsi trije pa ostajajo vezani na domačo regijo. Tudi Slomšek, ki tako ali tako ni tipičen junak literarne kulture, ima vse štiri spomenike na Štajerskem; spomenika v Celju in Slovenski Bistrici sta iz tridesetih let, spomenika v Mariboru in Lendavi pa iz časov po osamosvojitvi, ko je Slomšek dočakal tudi uradno beatifikacijo.

¹⁵ O postavitvi Vodnikovega spomenika prim. WIESTHALER 1889 in JEZERNIK 2010, o Prešernu pa ZBARNIK 1905, KOS 1997 in DOVIČ 2010. Pred tiskom je tudi obsežnejši angleški članek avtorja o genezi obeh spomenikov.

¹⁶ Tu se utegne slika po obravnavi vseh 330 avtorjev še nekoliko spremeniti.

¹⁷ Spomeniki, kakršen je npr. Peter Klepec ob Kolpi pri Bosljivi loki, sodijo seveda v ljudsko tradicijo oz. niso povezljivi s konkretnimi avtorji, zato jih projekt ne zajame.

ohlapno. Ni namreč vseeno, ali je npr. rojstna hiša, hiša prebivanja, ali hiša smrti, zgolj označena s ploščo ali pa je muzealizirana (v celoti ali pa le posamezne »spominske sobe«). V praksi naj bi skušali zajeti vse takšne objekte, ki so označeni s tablami, tudi če niso spremenjeni v muzeje; smiselno pa bi bilo na neki način ohraniti omenjeno razlikovanje.¹⁸

Posebno zadrego spet predstavljajo nagrobni spomeniki. Načeloma popis obeležij literarne kulture seveda ne zajema pokopaliških nagrobnikov; pa vendar bi bilo vsaj nekatere morebiti treba vključiti. Ne gre le za to, da so bili grobovi literarnih velmož pogosto cilj romarskih pohodov in prizorišče komemorativnih ritualov.¹⁹ Pogosto so bili namreč novi nagrobniki postavljeni naknadno, celo v sklopu s prekopom posmrtnih ostankov na uglednejšo pozicijo.²⁰ Pri tem so bila sredstva za takšne nagrobnike običajno zbrana z javno nabirko, ki je vključevala preplet ritualnih komemoracij ter medijsko in institucionalno zaslombo. Prvi razmeroma uspešen primer takšne nabirke pri nas je predstavljala Bleiweisova triletna kampanja za nov Prešernov nagrobnik v Kranju (1849–1852). Do konca stoletja se je ta način dela spremenil v učinkovito rutinsko produkcijo spominskih plošč, nagrobnikov in drugih spomenikov; topografsko označevanje pa je v tem času – simptomatično – postalo tako rekoč temeljna skrb Pisateljskega podpornega društva.²¹ Vsekakor bi bilo torej smiselno kot posebno kategorijo popisati pomembnejše nagrobnike, ki so nastali na tak način. V tem kontekstu velja seveda upoštevati tudi preurejanje pokopališč v spominske parke, predvsem Plečnikovo oz. Spinčičevo rekonstrukcijo ljubljanskega Navja (1937–1940) – toliko bolj zato, ker se ravno na nekdanjem pokopališču sv. Krištofa »nacionalizacija« slovenske spomeniške kulture v letih 1839–1840 pravzaprav šele zares začinja.²²

Manj težav kot pri spomenikih se na splošno pojavlja pri »krščevanju«, tj. poimenovanju ustanov in lokacij.²³ Pri ustanovah seveda prednjačijo kulturne in izo-

¹⁸ Paradigmatična spominska plošča slovenske literarne kulture je seveda tista na Vodnikovi rojstni hiši iz leta 1858, s katero se pri nas začinja sistematično prostorsko označevanje, obenem pa tudi množični kult komemoracije. Prim. MALAVAŠIČEVO zaneseno poročilo (1859) in MOČNIKOVE ironične komentarje (1983: 210–231).

¹⁹ To velja za večino nacionalnih pesnikov, pri čemer je primer češkega pesnika Máche še posebej zanimiv (prim. BORKO 1936: 4).

²⁰ Prekopavanje posmrtnih ostankov, ki sodi med konstitutivne poteze srednjeveških svetniških kultov, je značilno tudi za »kulturne svetnike«. Še bolj kot zgodnji Prešernov prekop leta 1852 (gl. GSPAN 1949) je značilen češki primer, ko so Máchove posmrtno ostanke leta 1939 ceremonialno preselili iz Litoměřic na praški Vyšehrad (prim. BORKO 1939: 7). »Translacija« reliktoev seveda ostaja še kako živa praksa tudi v katolicizmu: tako so npr. Slomškovi ostanki leta 1941 potovali z mariborskega mestnega pokopališča v kripto frančiškanske cerkve, leta 1978 je krsta romala v grobnico stolnice, leta 1991 pa je bila prenesena v stolnično kapelo Sv. Križa.

²¹ Tudi začetki cehovskega združevanja slovenskih pisateljev so povezani s komemorativno kulturo, spomeniki in ceremonialnim romanjem k Prešernovi rojstni hiši, ki je leta 1872 dobila spominsko ploščo (prim. VOŠNJAK 1982: 398).

²² Gre seveda za nove oz. prenovljene nagrobnike Linhartu, Čopu, Vodniku in Korytku. V proces je bil vpleten tudi Prešeren. Prim. JEZERNIK 2010 in CEVC 1977.

²³ Razumljivo je, da v okviru projekta ni mogoče zajeti tistih poimenovanj, ki nimajo enoznačne geografske reference. Vrtnica Prešeren, Prešernova nagrada, plakete Mestne občine Kranj in Prešernove krogljice tako niso upoštevane, čeprav seveda poimenovanje blagovnih znamk in proizvodnja materialnih dobrin (na primer ikon ali kipcev) še zdaleč nista nepomembna vidika kanonizacije.

braževalne ustanove: kulturna društva in umetniške skupine, knjižnice, muzeji in šole; najti pa je mogoče tudi gostinske obrate ter turistične in športne organizacije. Tu izrazito izstopa Prešeren, ki svoje ime posoja prek 40 ustanovam, medtem ko prvi zasledovalci na seznamu močno zaostajajo, saj ne presežejo desetih ustanov. Med ustanovami, posvečenimi Prešernu, niso le društva in šole, temveč tudi vrtec, gospodarske družbe in gorska kočja; poleg tega pa tudi največ kulturnih ustanov v tujini.²⁴ Pri poimenovanju lokacij pa se Prešernu pri izredno visokem vodstvu pridružuje Cankar (70 oz. 68 lokacij), medtem ko naslednja na lestvici, Vodnik in Jurčič, ne dosegata 30 poimenovanj. Pri lokacijah seveda prednjačijo ulice, ceste in trgi, najdemo pa tudi gaje, parke, nabrežja in celo gorske vrhove (Trdinov vrh); razmeroma veliko pa je tudi spominskih poti.²⁵

4 Sklep

Podatki o spominskih obeležjih slovenske literarne kulture, ki so doslej zbrani v okviru projekta Prostor slovenske literarne kulture, jasno kažejo, da je slovensko ozemlje na *gosto* prepedeno s spomeniki literarne kulture. Dejstvo, da ima velika večina izmed izbranih 330 posameznikov vsaj kakšno spominsko obeležje, potrjuje tudi hipotezo, da literarna memorialna kultura nikakor ni omejena zgolj na avtorje trdega kanoničnega jedra, temveč zajema precej bolj na *široko*. Če ob tem upoštevamo še izrazit nacionalistični naboj, ki je zaznamoval genezo omrežja literarnih spomenikov, in ideološke pretese, ki so spremljali njegov nadaljnji razvoj, je vsekakor mogoče ugotoviti, da slovensko etnično ozemlje s te plati predstavlja pomenljiv in kompleksen *spominski tekst*, ki zahteva skrbno in previdno dekodiranje.

Niz tematskih kart, ki bo izdelan v nadaljevanju projekta, bo nazorno vizualiziral prostorsko distribucijo različnih tipov spominskih obeležij, morebitne zgoštevke ali razredčitve ter razmerja med periferijami in središči. Upošteva časovno perspektivo nastajanja spomenikov (historične tematske karte) bo skušal prikazati, kako se je trend semantičnega kultiviranja in prilaščanja pokrajine razvijal od začetkov sredi 19. stoletja tja do današnjih dni. Videti bo mogoče, kje se kažejo morebitne prelomnice v vrednotenju in kanonizaciji posameznih avtorjev, ter vsaj deloma sklepati, na katere ideologije se je v različnih okoliščinah opiralo načrtovanje spominske mreže. Nadaljnje možnosti za interpretiranje si je mogoče obetati pri povezovanju spomeniške baze z drugih podatkovnimi bazami, najbolj neposredno seveda z bazo biografij. Tu se utegne na primer pokazati, kolikšen je širitveni potencial spomeniške mreže: predvidevamo lahko, da je to aktualno le pri velikih imenih kanona, medtem ko mali avtorji večidel ostajajo na lokalni ravni.

Ob tem se je vendarle treba zavedati, da vseh problemov ne bo mogoče rešiti s pomočjo »branja« tematskih zemljevidov. Ti namreč ne nudijo zadostnega vpogleda

²⁴ Ostali priljubljeni »patroni« so še Ivan Cankar, Lipa in Triglav.

²⁵ Praksa romarskega literarnega turizma je pri nas že dolgo prisotna. Lovro Toman, prvi ideolog slovenske komemorativne kulture, je že sredi 19. stoletja pozival rojake, naj obišejo Vodnikov Koprivnik (TOMAN 1859: 229). Vzorčen primer sodobnega literarno-turističnega priročnika, ki prepleta interes za aktivni oddih, odkrivanje pokrajine, splošno zgodovino in književnost, predstavljajo npr. Padevčtova *Potovanja s Karlom Hynkom Mácho* (2010).

v družbena (omrežje pobudnikov, politična trenja, nadzor, financiranje, komemorativni rituali itn.) in diskurzivna (ideološka) ozadja nastajanja spomenikov, brez upoštevanja katerih interpretacija odprtih vprašanj ni mogoča. Zanimivi problemi se odpirajo tudi v primerjalnem kontekstu, kjer bi bilo smiselno raziskati, v kolikšni meri je slovenski razvoj morebiti specifičen. Vtis je, da so spomeniki literarne kulture izrazito pomemben, celo *temeljni* element slovenske spominske kulture – kar bi bilo seveda v skladu s splošno uveljavljeno samopercepcijo literarne naddoločenosti »slovenstva«.²⁶ Vprašanje je, ali imajo spomeniki literarne kulture tudi drugod primerljivo vlogo in delež pri kultiviranju nacionalnega prostora, ali pa si morda takšno vlogo – bolj kot v slovenskem primeru – delijo z drugimi načini simbolne apropiacije ozemlja (na primer z obeležji, ki poudarjajo zgodovinsko kontinuiteto, politične in vojaške dogodke ter različne herojske in uporniške tradicije), medtem ko nesmrtno slavo »mož besede« morebiti nekoliko zasenčijo bronasti in marmorni veljaki iz vrst aristokracije in visoke politike.²⁷

VIRI IN LITERATURA

- Aleida in Jan ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur. Kanon und Zensur*. Ur. Aleida in Jan Assmann. München: Wilhelm Fink. 7–27.
- Božidar BORKO, 1936: Romanje na grob K. H. Máche. *Jutro* 17/133 (10. 6. 1936). 4.
- , 1939: Vtisi s pogreba pesnika K. H. Máche. *Jutro* 19/109 (12. 5. 1939). 7.
- Peter BROWN, 1982: *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Emilijan CEVC, 1977: Matevž Langus in Čopov ter Korytkov spomenik. *Kronika* 25/1. 29–37.
- Marijan DOVIČ, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 97–109.
- , 2011a: Nacionalni pesniki in kulturni svetniki: Kanonizacija Franceta Prešerna in Jónasa Hallgrímssona. *Primerjalna književnost* 34/1. 147–163.
- , 2011b: Pirjevec, »prešernovska struktura« in »slovenski kulturni sindrom«. *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ur. Seta Knop. Ljubljana: ZIFF. 15–29.
- , 2012: *The Canonization of Cultural Saints: An Introduction*. Skopje: V tisku.
- Alfonz GSPAN, 1949: Prešernov grob v Kranju. *Slavistična revija* 2/1–2. 30–50.

²⁶ Novejše kritične obravnave »slovenskega kulturnega sindroma« gl. pri JUVAN 2008 in DOVIČ 2011b.

²⁷ V tem smislu je simptomatična ignoranca slovenske spomeniške kulture do političnih veljakov, zaslužnih za njeno dejansko uveljavljanje – predvsem Tomana in Bleiweisa, prva ideologa spomeniške apropiacije slovenskega ozemlja. Kot da bi ju njuna lastna ideologija »kulturnega sindroma«, ki povzdiguje literaturo v razmerah *nemožnosti* politike, za nazaj kaznovala s pozabo; komunistični *ne* »očetu slovenskega naroda« pa bi sodbo le še zapečatil.

- Thomas HEAD, 2001: Introduction. *Medieval Hagiography. An Anthology*. Ur. Thomas Head. New York, London: Routledge. xiii-xlii.
- Jón Karl HELGASON, 2011a: Relics and Rituals: The Canonization of Cultural 'Saints' from a Social Perspective. *Primerjalna književnost* 34/1. 165–189.
- , 2011b: The Role of Cultural Saints in European Nation States. *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Ur. Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury. Tel Aviv: Tel Aviv University. 245–254.
- Miroslav HROCH, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation. The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review* I/198. 3–20.
- Božidar JEZERNIK, 2010: Valentin Vodnik, »The First Slovenian Poet«: The Politics of Interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.
- Marko JUVAN, 2008: »Slovenski kulturni sindrom« v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini. *Slavistična revija* 56/1. 1–17.
- , 2011. Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.
- , 2012: The space of Slovenian literary culture: Framework and goals of a research project. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ur. Josef Dohnal in Miloš Zelenka. Brno : Masarykova univerzita. 115–118.
- Roman KOROPECKYJ, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish National Icon. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Zv. 4. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 19–39.
- Janez KOS, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Ljubljana: Kiki Keram.
- Joep LEERSSEN, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12/4. 559–578.
- Franc MALAVAŠIČ, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 63–68.
- Rastko MOČNIK, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
- John NEUBAUER, 2010a: Figures of National Poets. Introduction. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- , 2010b: Petófi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 40–55.
- Mona OZOUF, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. London: Harvard University Press.
- Jiří PADEVĚT, 2010: *Cesty s Karlem Hynkem Máchou*. Praha: Academia.
- Boyko PENČEV, 2010: Hristo Botev and the Necessity of National Icons. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam: John Benjamins. 117–127.

- Urška PERENIČ, 2009: Literatura v luči medijsko orientirane systemske teorije. *Slavistična revija* 57/4. 511–524.
- , 2010: Kulturno življenje v družtvih sredi 19. stoletja in njihova vloga pri oblikovanju literarnega polja. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 233–244.
- , 2012: Kartiranje biografij pomembnejših (slovenskih) književnikov: Od začetkov literarnega kartiranja na pragu 20. stoletja do sodobne prostorske analize v GIS. Rokopis.
- Robert B. PYNSENT, 2010: Mácha, the Czech National Poet. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. (Zv. 4.) Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubaer. Amsterdam: John Benjamins. 56–85.
- Roland QUINAULT, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71/176. 303–323.
- Ann RIGNEY, 2011: Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations* 115. 71–101.
- LOVRO TOMAN, 1859: Kropivnek. *Vodnikov spomenik. Vodnik–Album*. Ur. Etbin H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 228–229.
- Mimi URBANC in Matej GABROVEC, 2005: Krajevna imena: Poligon za dokazovanje moči in odraz lokalne identitete. *Geografski vestnik* 77/2. 25–43.
- Josip VOŠNJAK, 1982: *Spomini*. Ljubljana: SM.
- Fran WIESTHALER, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30 junija 1889. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- Fran ZBAŠNIK (anon.), 1905: Odkritje Prešernovega spomenika. *Ljubljanski zvon* 25/11. 636–639.